

TALABALARDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN FOYDALANISH

Kamola Shapulatovna Shaydullayeva

Termiz davlat pedagogika instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirishda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining boy ilmiy merosidan foydalanish shakl va metodlari, afzalliklari haqida keng tahliliy ma’lumotlar berilgan. Yosh avlodga samarali ta’lim berishda ajdodlarimizdan qolgan noyob asarlar ahamiyati, ular asosida vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytirish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy xazina, yoshlar kamoli, Markaziy Osiyo mutafakkirlari, Uyg‘onish davri, pedagogik qarashlar, yuksak pedagogik tafakkur.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена обширная аналитическая информация о формах, методах и преимуществах использования богатого научного наследия мыслителей Средней Азии в развитии педагогического мышления будущих учителей. Значение уникальных произведений, оставленных нашими предками, в эффективном воспитании молодого поколения направлено на укрепление основанного на них чувства патриотизма.

Ключевые слова: духовное сокровище, зрелость молодежи, мыслители Средней Азии, Возрождения, педагогические взгляды, высокое педагогическое мышление.

ABSTRACT

This article provides extensive analytical information about the forms and methods and advantages of using the rich scientific heritage of Central Asian thinkers in the development of pedagogical thinking in future teachers. The importance of the unique works left by our ancestors in effective education of the young generation is aimed at strengthening the sense of patriotism based on them.

Keywords: spiritual treasure, maturity of youth, thinkers of Central Asia, Renaissance, pedagogical views, high pedagogical thinking.

O‘zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma’naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Mustaqillikni mustahkamlash uchun olib borilayotgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy sohalaridagi islohatlar inson huquqi va erkinliklarini himoya qiluvchi demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishni ko‘zda tutadi. Amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning bosh maqsadi ham insonning moddiy va ma’naviy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bunday mashaqqatli murakkab yo‘lda bizga doimo mash’ala bo‘ladigan, yo‘limizni charog‘on yoritib turadigan ota-onalarimiz, bobolarimiz, ajdodlarimizning ibratli hayot saboqlari bor. Milliy qadriyatlarni tiklash, ma’naviyatni yuksaltirish, ayniqsa sharqona odob-ahloq an‘analariga e’tiborni kuchaytirish shular jumlasidandir. Yurtimizda buyuk rejalar va bunyodkorlik ishlari tarixiy an‘ana va tajribalarga asoslanib, aql-u idrok bilan amalga oshirilmoqda.

Har bir xalqning ta’lim-tarbiyaga oid an‘analari borki, ular pedagogik fikr taraqqiyotiga xizmat qilib, bola tarbiyasi haqidagi tasavvur va qarashlarni ifodalaydi. Har bir ota-ona o‘z farzandini barkamol bo‘lishini istaydi. Shuning uchun ham xalqimizda “Farzandlar kamoli – ota-ona jamoli” degan naql bor. Xuddi mana shu narsa, ota-onalarning orzu-umidida ham an‘ana sifatida avloddan-avlodga o‘tib keladi. Dunyodagi har bir millatning, shu jumladan, o‘zbeklarning ham aqliy-ruhiy qiyofasi, ya’ni milliy mentaliteti, o‘ziga xos tarixiy–etnik, tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlari doirasida shakllangani bois, uning jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, tarixiy jarayonlarga bo‘lgan munosabati ham turlicha bo‘lishi shubhasiz. Zero, milliy o‘ziga xosliklar uzoq tarixiy davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jarayonlar tabiiy geografik o‘rnashuv, o‘zaro etnomadaniy aloqalar, diniy mansubliklar asosida qaror topadi va aynan mana shular hamda xalqning ruhiy-psixologik qarashlari negizida qadimiy an‘analar, urf-odatlar va marosimlar shakllanadi.

Ota-bobolarimizning ummonday ma’naviy va madaniy xazinasidan bizga faqat bir qismigina yetib kelgan. Ularning ko‘plari tarix sahifalarida qolib ketgan sababi, ular o‘z vaqtida xizmatini bajarib bo‘lib, bugungi kunimizga yaramay qolgan ular faqat ma’naviy va madaniy yodgorlik sifatida xotirlanadi. Turli marosim va urf-odatlarimiz milliy asosga ega bo‘lib, milliy madaniyatni tashkil etuvchi bo‘laklardan biridir. Yoshlarni faollashtirishda milliy-ma’naviy merosdan foydalanish, ularni o‘quvchilar ongiga singdirish, vatanimiz taraqqiyoti va istiqboliga zid bo‘lgan yot qarashlar ta’siridan saqlash bilan jamiyatda insoniy fazilatlarini yanada kamol toptirishga xizmat qilishiga ishona olsak bo‘ladi. Shu ma’noda ta’lim va tarbiya birligi tamoyili asosida yoshlarimizda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ularni ajdodlarimizning boy ilmiy merosidan bahramand etish, milliy iftixor tuyg‘ularini shakllantirishga qaratilgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda, fanlarni o‘qitish nuqtai nazaridan o‘rganish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Milliy ilmiy merosimizning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ta'lim va tarbiyadagi hikmatlardadir. Al-Xorazmiy, Al-Farg'oniy, Al-Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy singari ko'plab daholar bundan tashqari jadidchilik namoyondalaridan Behbudiy, Avloniy, Fitrat kabi allomalarimiz ham ilm-fan, adabiyot va san'at, umuman, madaniyatni rivojlantirishga beqiyos hissa qo'shganlar[1]. Xalqimizning mard va qahramon farzandlaridan Jaloliddin Manguberdi, Amir Temurlarning hayoti, ularning bosib o'tgan yo'li, butun faoliyati bugungi va kelgusi avlod uchun ibrat ekanini hamisha yodda tutish lozim. Buyuk allomalarimiz va xalq qahramonlarining faoliyati har tomonlama tarbiyaviy ahamiyatga egaligi va xalqimizning milliy-ma'naviy merosi ekanligini anglashimiz zarur. Xronologik tamoyil asosida yozilgan o'zbek xalqining milliy qadriyatlar sifatida "O'zbek milliy ta'lim-tarbiyasi an'analari tarixidan", "O'zbek xalq pedagogikasi", "O'zbek xalq pedagogikasidan namunalar" kabi ilmiy bayon qilingan materiallar bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirishda qo'l keladi.

Sharq ma'naviy madaniyatining xilma-xil jihatlari uyg'onish davrida juda rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Nosir Xusrav, Umar Xayyom, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Sa'diy, Tusiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida insonning ma'naviy-axloqiy kamolotida, umumbashariy ma'naviy qadriyatlar yuksalishida muhim bosqich bo'ldi. Ular sharqona axloq-odob talablari asosida komil inson, adolatli jamiyat va davlatni shakllantirishning ma'naviy asosini yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Shuningdek, ijtimoiy tengsizlikni jamiyat a'zolarining o'zaro kelishuvi, bir-birlariga insoniy munosabati, aql va ilm olish, xudoga sidqidildan toat-ibodat qilish, davlatni adolat bilan boshqarish bilan bartaraf qilish mumkin degan mushohadani ilgari surdilar[2]. Bu davr ma'naviy ilmiy dunyoqarash mazmunida insonning ichki va tashqi holati, hissiyoti, mehnatga, turmushga munosabati, mehr-oqibati, muhabbati, sadoqati, bilimga (diniy va dunyoviy) intilishi, ma'naviy kayfiyati, aql-idroki, erki, asosan insonni tabiatning eng buyuk mahsuli sifatida kuylash, tasvirlash, ulug'lashdan iborat bo'lib, muhim oliy axloq, ma'rifatli va adolatli jamoa g'oyasi olg'a surildi. Muhammad al-Xorazmiy o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida insonning oliy maqsadga erishishi, adolatli jamoa qurishi uchun ilmiy meros vositasida tafakkurini shakllantirish, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish lozim degan g'oyani olg'a surdi. Uning fikricha, inson faoliyatida aql-idrokka, tafakkur quvvatiga tayanib ish ko'rmog'i lozim. Abu Abdullo Muhammad ibn Muso Xorazmiy jamiyatning har tomonlama taraqqiyot etishi uchun aniq fanlarning tutgan o'rni naqadar katta ekanligani amalda isbotlab bergan olimdir. Xorazmiy algebra fanidan

birinchi bo‘lib yaratgan asari bilan algebra faniga asos soldi va uning asosiy tushunchalari, mazmuni va qoidalarini belgilab berdi. Algebradan yozilgan bu asar Yevropada ham katta shuhrat qozonib, fransuz matematigi Viyet (1540-1603) zamonasigacha algebradan asosiy darajali kitobi bo‘lib keldi. U o‘zining “Al-jabr va al-muqobala” asarida o‘zining ijodiy faoliyat turlari haqidagi tasnifini bayon qilar ekan barcha ijodkorlar, ziyolilarni uch guruhga bo‘ladi:

1. O‘tmish ijodkorlari tomonidan hal etilmagan yangilikni, kelajak avlodga qoldiruvchi olim va pedagoglar (ular boshqalardan o‘zib ketadilar).

2. O‘zlaridan ilgari o‘tgan olimlarning ilmiy ishlarini boshqalarga sharhlab, tushuntirib beradilar, bilish yo‘llarini osonlashtiradilar (bu vazifani ko‘pincha o‘qituvchilar uddalaydilar.)

3. Ba’zi kitoblarning nuqsonlarni topadilar, nuqsonlarini to‘ldiradilar. Xorazmiy olg‘a surgan maskur tasnif barcha fan sohasida izlanishlar olib borayotgan hozirgi zamon ijodkorlari uchun ham tegishlidir[3]. Uning o‘zi esa fanning ko‘pgina sohalarida birinchi guruhga mansubdir. Olimning mazkur asari uning nomini jahon fani zarvaraqlarida qoldirgan muhim asar hisoblanib, u nazariy va amaliy qisim qoidalari hayotiy muammolarini - turli xil xo‘jalik turmush, savdo-sotiq, yuridik masalalarni yechishga tatbiq etdi. Shunday qilib al-Xorazmiy o‘zining betakror original ijodi hamda pedagogik faoliyati bilan o‘zidan keyingi olimlarning tarbiyalanib yetishishida katta rol o‘yadi. Uning qomusiy bilimidan jahondagi ko‘plab xalqlarning olimlari shogird sifatida bahramand bo‘lishdi. Uning ijodi O‘rta Osiyo xalqlari ilmiy ma‘naviy madaniyatning qadimdan yuksak darajada bo‘lganligini isbotladi va yoshlarimiz uchun ilm sirlarini egallash yo‘lida namuna bo‘lib qoldi. Zero, Har bir xalqda axloqiy-ma‘naviy qadriyatlarining mustahkam poydevori bo‘lishi, uning o‘zagini xalq pedagogikasining o‘ziga xos genetik xotirasi tashkil etishi zarur[4].

Abu Nasr Farobiyning ma‘rifiy qarashlari o‘rta asrlarda mavjud bo‘lgan ma‘naviy-falsafiy muammolar – tana va ruh, borliq, harakat, fazo va vaqt, sabab va oqibat, imkoniyat va voqelik, ruhiy jarayonlar to‘g‘risidagi tasavvurlar bilan omuxta holda maydonga keldi. Uning fikricha, barcha muammolarni yechish kaliti oliy maqsadli jamoa, barcha ilmiy ma‘naviy fazilatlarni o‘zida mujassamlashtirgan inson adolatli jamiyat, farovon turmushning garovidir. Uning falsafiy qarashlari panteistik xarakterga ega bo‘lib, u Platonning materializmni rad qilishiga qarshi chiqadi va tabiatni real va obyektiv mavjud ekanligini e‘tirof etadi. Uning fikricha, inson tabiatning eng yuksak ijodi, inson o‘zining idroki tufayli atrof muhitni anglay oladi. Idrok yordamida sezish mumkin bo‘lmaydigan ichki aloqalar mohiyatini tushunib sezsa bo‘ladi, degan fikrlari bilan u izchil rasional tastiqli pozitsiyasida turadi. U o‘zining ijtimoiy-siyosiy qarashlarida har tomonlama rivojlangan inson va insoniy masalasini

ko‘ndalang qo‘yadi. Xuddi ana shu g‘oyalar Forobiyning ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlarini belgilaydi. Shuning uchun ham Forobiyning haqli ravishda o‘rta asr Sharqining fani asoschilaridan biri deb aytish mumkin. Forobiy falsafani nazariy va amaliy deb ikkiga ajratib o‘z pedagogik qarashlarini amaliy falsafasida keng yoritgan. U fanlarga bilimlarni egallash va yig‘ish vositasi sifatida qaraydi. Ularni egallashni esa ma‘lumotlilikning me‘zoni deb hisoblaydi. Haqiqatni aniqlash, fikrning qat‘iyligini tarbiyalashda mantiq va grammatikaning rolini ko‘rsatar ekan, u sezgi organlari va miya insonga tug‘ilishdanoq berilgan. Qolgan narsalar bilim, har xil aqliy va axloqiy xislatlar, xarakter, ma‘lumot boshqalar insoniy muloqotlar natijasida qo‘lga kiritiladi, deb hisoblaydi. Shuning uchun xam insonning shakllanishida tarbiyaning ayniqsa ma‘naviy va axloqiy tarbiyaning roliga katta baxo beradi. Forobiy “inson xarakteridagi mardlik, botirlik, saxiylik, topqirlik, to‘g‘ri so‘zlik, adolatparvarlik kabi xususiyatlar faqat tarbiya natijasidagina qo‘lga kiritiladi” - deb xisoblaydi. Unincha axloqiy sifatlar ikki xil yo‘l bilan hosil qilinadi: 1. Mustaqil xarakter qilish orqali 2. Majbur qilish orqali. Biroq qanday usul qo‘llanilmasin pedagogning fikricha natija bir xil, ya‘ni ideal jamiyat talabiga javob beruvchi shaxsni shakllantirishdan iborat bo‘lishi lozim. Uningcha, bolani uyda, oilada, maktabda, o‘qituvchi va jamoada rahbar boshchiligida tarbiyalash mumkin. Yaxshilar jamiyatda tarbiya kollektiv xarakterga ega bo‘lib, kishilar yaxshi sifatlarni egallash uchun erkin harakat qilishlari, yagona maqsad yo‘lida birlashishlari lozim. Bunday jamoa boshliqlari aqliy va jismoniy, ma‘naviy jihatdan kamolotga erishgan kishilar bo‘lishlari lozim. Bunday kishi adolatli, donishmand, olim bo‘lishi kerak. U o‘zini namuna vositasida jamiyat a‘zolarini tarbiyalashi lozimligini uqtiradi. Forobiyning asosiy pedagogik qarashlarini “Fozil shahar aholisining maslagi”, “Donishmandlik asoslari”, “Mantiqqa oid risola”, “Galenga e‘tiroz”, “Fanlarning tasnifiga doir”, “Baxt saodatga erishish haqida”, “Fuqarolik siyosati haqida” kabi asarlarida bayon etilgan.

Forobiy murakkab masalalarni hal etishning kaliti mantiqdir deb hisoblaydi. Uning fikricha, grammatika fanining tilga hamda uning ifodalariga bo‘lgan munosabati xuddi mantiqning tafakkur va tushunchalariga munosabatlari kabidir. Grammatika til xodisalarining mezonini bo‘lgani kabi, mantiq xam tafakkur tushunchalariga doir xatolarni bartaraf etuvchi ilmiy asoslangan mezonidir.

“Baxt-saodatga erishish yo‘llari haqida” asarida Forobiy yaxshi fazilatlarining ta‘lim va tarbiya berish orqali hosil qilinishini qayd etadi. Uning fikricha ta‘lim xalqqa yaxshi fazilatlarini nazariy tarzda singdirishdir, tarbiya - bilimga asoslanadigan, axloqiy fazilatlar tarbiyalanuvchiga singdirish san‘atidir. Birinchi so‘z vositasida, ikkinchisi odatlantirish, malaka hosil qildirish orqali olib boriladi. Aqliy yaxshi fazilatlarini singdirish, ya‘ni amaliy san‘at,

ikki usul orqali insonni tarbiyalaydi: ishontirish va majbur qilish. Pedagogning bu fikrlari, qarashlari hozirgi kunimizda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotganicha yo‘q. Uning bo‘ljak olim shaxsi haqidagi qarashlari ham diqqatga loyiqdir: bunday kishi nazariy bilimlarni puxta bilishi, yaxshi fazilatlarni osonlik bilan egallay olish, yomon xislatlarga, yovuzlikka, adolatsizlikka bo‘ysunmaydigan kishi bo‘lishi lozim. Bu hozirgi zamon o‘qituvchisining ham qiyofasini belgilashda mezon bo‘ladigan fikrdir.

Uyg‘onish davrining yetuk mutafakkirlaridan Abu Ali ibn Sinoning umumpedagogik va didaktik g‘oyalari negizini tashqi muhit va insonning jismoniy sog‘lomligi orqali ma‘naviy kamolotga erishishi muammosi tashkil etadi. U o‘zining bir qator asarlarida fozil jamoaning har bir a‘zosi ma‘naviy madaniyati uning jismoniy va ruhiy intellekti orqali shakllantirilishi lozim degan fikrni ilgari surdi. Ibn Sino bolani juda kichikligidan boshlab tarbiyalash lozimligini uqtiradi. Bolaga birinchidan yaxshilik, sof vijdonlilik, do‘stlik kabi insoniy fazilatlarni singdirmoq kerak. Ikkinchidan u ikki yoshga to‘lganida uni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish, tarbiyalash lozim. Buning uchun bolaga bajariladigan mashqlar unchalik og‘ir va turlicha bo‘lmasligi kerak. Bolani musiqa, ertak vositasida tarbiyalash yaxshi natija beradi. Ibn Sino sharq pedagogidir. Uning fikricha, jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanadigan odamlar hech qachon dori-darmonga muhtoj bo‘lmaydilar. Bu o‘rinda u aroqxo‘rlikning jiggar va ruhiyatini ishdan chiqarishini ham alohida ta‘kidlab o‘tadi. "Bolaga may berish olovga quruq o‘tin qo‘shish bilan baravar", - deydi u[5].

Uning "Ro‘zg‘or yuritish ilmi" asari ta‘lim va tarbiyaga bag‘ishlangan maxsus asardir. Jumladan, uning oila haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: oila boshlig‘i, uningcha o‘z farzandlari qaramog‘lariga g‘amxur bo‘lmog‘i, ularning yaxshi xulqli, ust boshlari but, qorinlari to‘q bo‘lishi uchun harakat qilmog‘i, ularga tarbiya berishda xotini bilan ittifoq bo‘lib ish ko‘rmog‘i lozim. Insonning yuksak xislatlaridan biri g‘amxo‘rlik va e‘tiborlilik. O‘ziga yaxshi insoniy xislatlarni shakllantiruvchi kishi uchun hech narsa qo‘rqinchli emas, u olg‘a qarab qadam qo‘yishi, o‘zini-o‘zi tarbiyalagach, boshqalarning tarbiyasi bilan ham shug‘ullanishi mumkin.

Axloq aql tomonidan boshqarilishi kerak. Kishi o‘zida yaxshi xislatlarni tarbiyalamoqchi bo‘lsa, avvalo o‘zidagi salbiy jihatlarining nimadan iborat ekanligini bilishi, ya‘ni o‘ziga tanqidiy ko‘z bilan qaray bilishi lozim. Agar ayrimlari nazardan chetda qolsa, deydi Ibn Sino bu xuddi butunlay davolanmagan kasallikka o‘xshaydi. Buyuk mutafakkir mazkur fikrlari bilan insonni qayta tarbiyalanishi, unga tarbiya berish kabi nihoyatda muhim ekanligi haqidagi nuqtai nazarni asoslab bergan.

Ibn Sinoning otaning bola tarbiyasidagi roli haqidagi mulohazalari ayniqsa diqqatga

sazovordir. Ota o‘z farzandiga eng birinchi yaxshi nom qo‘yishi lozim, keyin yaxshi enaga yollamog‘i kerak, toki bu sog‘lom ayol uni o‘z suti bilan boqsin. U sutdan chiqqach, unga axloqiy tarbiya berishni boshlash lozim. Tarbiya maqsadini amalga oshirish jarayonida tarbiyachi ba‘zan jazolashi, joy-joyi bilan taqdirlab turishi, vaqt-vaqti bilan maktabga qo‘yishi, tanbeh berishi, yana mukofatlab turishi kerak. Pedagogning bu fikrlari tarbiyadagi yagona talab prinsipiga asoslanadi. Bolaga maktabda ta‘lim-tarbiya berish uning eti qotib, tili chiqqach va quloqlari tovushlarni yaxshi eshitadigan bo‘lgach olib borilishi lozim. Buning uchun avvalo, pedagogning uqtirishicha, o‘qituvchi va tarbiyachini tanlash lozim. U sof ko‘ngil, halol, donishmand, axloqan va aqlan barkamol hamda ta‘lim - tarbiya uslublaridan yaxshi xabardor, iroda malakalarini egallagan oqil kishi bo‘lmog‘i lozim. Shu bilan birgalikda jismoniy sog‘lom, ozoda, muomalada shirin so‘z bo‘lishi lozim. Uning mazkur fikrlari bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy xislatlari tasnifnomasi sifatida juda muhimdir. Ibn Sinoning fikricha, bolalarni jamoa - jamoa qilib o‘qitilsa va tarbiyalansa ular bir - birlaridan yaxshi xulq fazilatlarini o‘rganish uchun yaxshi sharoit yaratilgan bo‘ladi. Bunday ta‘lim bolalarga quyidagacha foyda keltiradi:

1. Ularga fanlarga nisbatan qiziqish uyg‘onadi. O‘z bilimlaridan faxrlanish, boshqalarnikiga havas uyg‘onadi, g‘urur va xudravlik, boshqalardan orqaga qolmaslikka, balki ularda o‘zib ketishga undaydi.

2. Bir-birlari bilan muomala qilishlari jarayonida nutqlari o‘sadi, xotiralari mustahkamlanadi. Demak mustaqil ravishda bilim olishga ham yo‘l ochiladi.

3. Jamoaviy ta‘limning yana bir ijtimoiy foydasi shundan iboratki, o‘quvchilar o‘zaro do‘stlashadilar, burch va vazifalari haqida bahslashadilar, musobaqalashadilar. Bularning hammasi bahs-muhokama ob‘yekti sifatida namunali xulq-atvor normalarini tarbiyalash uchun xizmat qiladi[6]. Ibn Sino “maktab bolalarga nimani o‘rgatishi kerak?” degan savolga javob berib, “bolani avval Qur‘onga o‘rgatish lozim, keyin grammatika qoidalariga, kasb yoki san‘atga o‘rgatish kerak, chunki u hayotda keyinchalik o‘zini o‘z oilasini mustaqil ravishda boqa olsin” - deb javob beradi. U kasbga yo‘naltirish sohasida ham o‘z fikrini bildirgan. Uningcha, o‘qituvchi o‘quvchini o‘qitish, tarbiyalashga kirishishidan oldin uning qiziqishi, bilim darajasini o‘rganish, keyin unga mos kasb va san‘at turini belgilashi lozim. U o‘z kasbini mukammal o‘zlashtirgach esa, uning diqqatini o‘zini-o‘zi taminlay olishi uchun o‘z kasbidan qanday foydalanishga qaratmoq kerak. Buning 2 xil foydasi mavjud:

1. U o‘z kasbidan manfaatdor bo‘lgach, bundan nihoyatda lazzatlanadi va o‘z kasbini takomillashtirishga harakat qiladi.

2. U moddiy manfaatga ko‘nika boshlaydi. O‘z otasining davlatiga befarq qaraydigan

bolalargina bilim va kasblarni yaxshi o‘zlashtiradilar.

Buyuk mutafaakirlarning mazkur fikrlari hozirgi kunimizda ham, respublikamiz bozor iqtisodiyotiga qadam qo‘yayotgan, yoshlarning mustaqil kasb tanlashi, o‘z mehnatlaridan manfaatdorlik his-tuyg‘ularini tarbiyalash vositasida jamiyatimizning turli sohalari uchun ishbilarmon kadrlarni yetishtirish vazifasini amalga oshirishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiluvchi fikrdir.

Abu Rayhon Beruniyning ta‘lim-tarbiyaviy qarashlarida umuminsoniy va milliy qadriyatlarga bo‘lgan e‘tiqod, muhabbat asosida shaxsni ma‘naviy kamolga yetkazish g‘oyasi nihoyatda muhimdir. Alloma barcha insoniy qadriyatlar ichida eng yuksagi insonparvarlik deb biladi[7]. U pedagogikaga bag‘ishlab maxsus asarlar yozmagan, biroq uning barcha asarlarida ta‘lim-tarbiya, odob va axloq masalalariga doir butun bir pedagogik qarashlar sistemasiga duch kelamiz. Beruniyning o‘zi tibbiyot tadqiqotchisi sifatida mashhur bo‘lishiga qaramay, uning ijtimoiy hodisalar tadqiqotiga bag‘ishlangan faoliyati o‘zining keng ko‘lamligi, chuqur va mantiqan izchilligi bo‘lgan ko‘p olimlarning xayratiga sazovor bo‘lgan.

Beruniy ilmiy pedogogak merosi u yaratgan tabiatni o‘rganish va bilish metodi katta o‘rin egallaydi. Bu uning daniy va ilmiy fanlarga bo‘lgan munosabatini ham belgilab bergan. Uningcha, fan javob berolmagan bilim sohalarini diniy bilimlardan izlash lozim. U sovet tuzumi davrida ba‘zi tadqiqotchilar ta‘kidlashganidek, hech qachon dinga qarshi bormagan, dinga e‘tiqodli, chim musulmon bo‘lgan.

Beruniy ilmiy metodning xarakterli xususiyati sifatida uning obyektivli kuzatish, tajribalarga tayanish, og‘zaki va yozma yodgorliklarni o‘rganish, faktlarga tanqidiy yondashish, ularni allaqachon ma‘lum bo‘lgan haqiqat bilan chatishtirish, mantiqan umumlashtirishga, aqliy umumlashtirishdan nazariya hosil qilish kabi ilmiy operatsiyalarni, usul va metodlarni ko‘rsatib o‘tadi. Pedagogning fikricha, kishi hamma vaqt yaxshilik qilishga intilishi, agar bu qo‘lidan kelmasa, yaxshi tilaklar izhor eta bilishi lozim. Insoniy sifatlardan eng muhimlari tozalik va tartiblilikdir. Kishi go‘zal kiyinishi, o‘z ro‘ziyatiga yoqadigan ish bilan shug‘ullanishi lozim. Insonning chehrasi chiroyli, qaddi qomati kelishgan bo‘lsa, unga qaraganda ko‘ngil shodlanadi, ruhiyat yaxshilanadi. Uning nomi ham jarangdor bo‘lishi kerak. Uning ma‘lumot berishicha, ilgarilari elchilikka chiroyli, kelishgan, nomi jarangli kishilar tanlangan. Agar ismi shunday bo‘lmasa, boshqa nom berilgan.

Beruniy insonning tashqi qiyofasini o‘zgartirib bo‘lmaydi, biroq uning ichki qiyofasining ma‘naviy dunyosini o‘zgartirish mumkin deb hisoblaydi. Agar kishi o‘z xirsidan, jaxlidan ustun tura olmasa, deb uqtiradi u, o‘zida faqat yaxshi hislatlarni tarbiyalay oladigan bo‘ladi.

Beruniy o‘z pedagogik qarashlarida shan va g‘urur, yaxshilik va yomonlik, adolat va xonadon, go‘zallik va xunuklik kabi axloqiy kategoriyalarni izohlash bilan barobar, bunday axloqiy sifatlar ta‘lim davomida sindirilishini alohida uqtiradi. Uningcha bunday ta‘lim davomiy, ko‘rgazmali (isbotli), maqsadli aniq tizim asosida olib borilishi lozim[8]. Yoshlarning tarbiyasida esa asosiy rolni mehnat tarbiyasi o‘ynaydi, uningcha bilim va mehnat kishilarni qashshoqlik va nodonlikdan halos qila oladi. Beruniy o‘z pedagogik qarashlarida turli millat vakillari, insonlar o‘rtasidagi do‘stlik g‘oyasini ham qo‘llab quvvatlaydi, bunday do‘stlikni "hayotning qimmatbaho ne‘matlari" deb baholaydi.

Yusuf Xos Hojib Farobiy bilan Ibn Sinoning falsafasiga monand ravishda moddiy dunyoning yaratilishini ruhiy kuchga bog‘liq ekanligini e‘tirof etib, bu dunyoning taraqqiyoti ma‘naviy takomilning oliy mezoni bilimlilik, aql-zakovatli insonlarga bog‘liq deb, “Qayerda zakovat bo‘lsa, o‘sha joyda ulug‘lik, farovonlik, kim bilimdon bo‘lsa, o‘sha inson buyuk, har qanday ezgu ishlarga moyil bo‘ladi” degan g‘oyani olg‘a surib, barcha bilimlardan (diniy va dunyoviy) voqif bo‘lgan, yuksak insoniy fazilatlarini o‘zida mujassam etgan barkamol insongina jamoaga rahnamo bo‘lishi mumkin, bunday jamiyatda adolat, ma‘naviy yetuklik, farovonlik, ma‘rifat hukmron bo‘ladi degan xulosaga keladi.

Alisher Navoiyning pedagogika falsafasida kishilarning ma‘naviy dunyosini belgilovchi fazilat – insonparvarlikdir. Alloma tasnifida ma‘rifatli, adolatli, har qanday noaxloqiy sifatlardan xoli, yuksak tafakkurli inson ma‘naviy yetukdir. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining eng katta xizmatlari shundan iborat bo‘ldiki, islom dini, uning qonun-qoidalari hukmronlik qilgan bir davrda, dinning axloqiy-ma‘naviy aqidalarini inkor etmagan holda, tarbiyaning insonparvarlik g‘oyasini yaratishga, milliy madaniyatni shakllantirishning milliy asoslarini ishlab chiqishga muvassar bo‘ldilar. Shu nuqtai nazardan ham biz hozirgi kunda maorif tizimini ilmiy va milliylashtirish bosqichida ta‘lim-tarbiyaning mazmunini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish asosida o‘quvchi shaxsining o‘zligini anglashga erishishini amalga oshirish maqsadini hal etishda xalq pedagogikasi va o‘tmish mutafakkirlarimiz ishlab chiqqan insonparvarlik qarashlari tizimini metodologik asos sifatida qabul qilishni lozim topdik va shu asosda bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirishda quyidagi metodologik yo‘nalishlarga tayanish zarur deb bildik:

1. Ilmiy merosni, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni o‘zbek xalqining kelib chiqishi, millat sifatida shakllanishi va rivojlanishi, uning etnik yadrosining o‘ziga xos xususiyatlari nuqtai nazaridan o‘rganish, ayni vaqtda tarixiy bosqichlarda bu zaminda yaratilgan ijtimoiy-madaniy qadriyatlar boshqa Markaziy Osiyo xalqlarining ham madaniy boyligi ekanligini, ular yaratgan madaniy manbaalarning ajralmas bo‘lagi ekanligini unutmaslik zarur.

2. Hamma tarixiy davrlarda jamiyatning gullab-yashnashi, uning ilmiy-texnik taraqqiyoti, kelajakdagi o'rni shu jamiyat ma'naviy boyluk darajasi bilan baholanib keladi. Shu boisdan ham ma'naviy madaniyatning barcha manbaalari, uning tarkibiy qismlari o'zining tarixiyligi, insonparvarlik va xalqchilik yo'nalishlari bilan ajralib turadi. Milliy qadriyatlarimizning tabiat va jamiyat qonunlaridek, o'zining yuksalishi, turg'unlikka uchrashi, ziddiyatli jarayonlari, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashlari mavjud bo'lib, doimo ularning negizida sinovdan o'tgan yuksak insoniy fazilatlar targ'ib etilganligini nazarda tutmoq zarur.

3. Har qanday jamiyat shaxsning ma'naviy barkamol bo'lishidan manfaatdor. Shu boisdan talim-tarbiya jarayonida bo'lajak o'qituvchi pedagogik tafakkurini shakllantirishda moddiy va ma'naviy talablari, ajdodlar tajribasi, hayot taqozo etgan umuminsoniy va milliy insonparvarlik xususiyatlariga bo'lgan ehtiyojni yetakchi o'ringa qo'yib munosabatda bo'lmoq lozim. Buning uchun har bir davrni o'sha davr tuzumiga chuqur kirib borgan holda jamiyat madaniyati, shaxs madaniyati, madaniyat va shaxslar, fikrlar va g'oyalarning yuksalishi jarayoni nuqtai nazaridan chuqur tahlil etib o'rganish, "Tayanch nuqta"ga asoslanish talab etiladi.

4. Markaziy Osiyo xalqlarining, shu jumladan, o'zbek xalqining boy madaniy ilmiy merosida muhim o'rinni egallagan tarixan tarkib topgan ma'naviy-ruhiy qadriyatlarni, an'analarni, urf-odatlarini pedagogik g'oyalar rivoji nuqtai nazaridan o'rganish o'quvchining ma'naviy madaniyatining shakllanishiga katta ta'sir etadi. Shu boisdan Markaziy Osiyo xalqlari yaratgan boy madaniy merosning ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali ularning umumjahon madaniyati xazinasidagi ahamiyati va qimmatini ochib beriladi.

5. Ilmiy meros rivoji madaniy manbaalarning o'zaro aloqasi va ta'sirisiz kechmaydi. Shuning uchun ta'lim-tarbiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirishda barcha xalqlar, millatlar ma'naviy manbaalarining o'zaro aloqasi va o'zaro ta'siriga etibor berish talab etiladi. Ularning bir-birini boyitishi natijasida umuminsoniy qadriyatlarning paydo bo'lishi, shakllanishi va taraqqiy etishiga asos bo'lishini nazarda tutmoq lozim. Bo'lajak o'qituvchi yoshlarda o'zbek xalqi milliy qadriyatlarini shakllantirishning bu ilmiy asosi to'rtta muhim ijtimoiy-ruhiy omilni hal etishga xizmat qilmog'i lozim:

- bo'lajak o'qituvchida o'zbek xalqining ilmiy merosini o'rganishga ehtiyojni oshirish;
- ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy muammolarni to'g'ri anglashga yordam berish;
- o'zbek xalqining milliy-ma'naviy merosini bo'lajak o'qituvchilarda shakllantirish zamirida, uning jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishini ta'minlash.
- intellektual merosni shakllantirishning muhim manbai bo'lgan o'tmish madaniy merosi, manaviy qadriyatlarni hozirgi zamon madaniy hayot bilan o'zaro aloqada, uyg'unlikda o'rganish, amaliy faoliyatda ularda olg'a surilgan ilg'or g'oyalarga rioya etish, ularning

umrboqiyiligini taminlash, rivojlantirish zarurligini tub ma'noda anglab yetish. Bo'lajak o'qituvchilarni faollashtirishda o'zbek milliy-ma'naviy merosidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari o'qituvchi uchun ham, ota-ona uchun ham ta'lim – tarbiya jarayonida keng imkoniyatlar eshigini ochib beradiki, bu o'zaro munosabatlarning samarali tizimini hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xayrullayev M.M. O'rta Osiyoda IX-XII asrlarda madaniy taraqqiyot. – T. Fan, 1994. – 75 b.
2. Mahkamov U. Axloq-odob saboqlari. – T. Fan, 1994.–135 b.
3. Babashev F. Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalarining ma'naviy- axloqiy qarashlari: Ped. fan. nom. yozilgan dis. – T. 2000. – 145 b.
4. Ш.Ш.Олимов. Духовно - нравственные факторы узбекской этнопедагогике // Международная научно-практическая конференция профессорско-преподавательского состава и молодых ученых России и Узбекистана. Челябинск, 2020. – С. 85.
5. Abu Ali ibn Sino. Tarjimai holi. – T. Fan, 1980. – 44 b.
6. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: O'qituvchi, 1996. – 192 b.
7. Ortiqov N. Ta'lim va islom: yoshlarni tarbiyalashdagi muammolar va yechimlar . – T. Fan, 1994.
8. M.Inomova Oilada bolalarni ma`naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar –T. Fan. 1995 yil.